

Григорій (Гілень) Казовський. Книжкова графіка митців Культур-Ліги. Київ: Дух і Літера, 2012. 240 с. ISBN 9789663782188

Розмова про нову книгу мистецтвознавця Григорія (Гілея) Казовського мусила б звучати російською мовою, котрою цю книгу написано. Це, зрештою, цілком природно, коли обговорюємо текст автора, що протягом десятків років працює переважно в Москві та Єрусалимі. Проте видавництво “Дух і Літера” дотримується мовної політики відносно молоді, але більш-менш послідовної в цьому питанні держави, тому переклало оригінальний текст українською й саме в такому варіанті випустило книгу в світ, чим випадково позбавило автора рецензії особливої свободи вибору – принаймні в тому, що стосується мовного питання.

Чергова книга історика мистецтва про творчість єврейських художників – вже третя книга-альбом, присвячена спадкові митців художньої секції Культур-Ліги, і в науковому контексті вона не менш ґрунтовна від попередниць: особливістю першої книги Г. Казовського з цієї теми “Художники Культур-Ліги”, котру видавництво “Мости культури – Гешарім” випустило російською мовою 2003 р., було те, що обсяг бібліографії приблизно дорівнював обсягу наукового тексту. Але через скромний, трішки більший від А5, формат видання кольорові ілюстрації в московській книзі не дозволяли роздивитися репродукції творів так докладно, як вони на те заслуговували. Альбом “Книжкова графіка митців Культур-Ліги” частково виправляє цей недолік: альбом налічує 240 сторінок; і 205 із них присвячено коротким біографіям художників і якісним репродукціям їхніх творів; а головне, що видано книгу в А4 форматі. М’яка обкладинка полегшує вагу книги і, отже, роботу з виданням – додаю, що це не останній за значущістю пункт книговидавничої програми в часи, коли мистецькі альбоми або не видаються взагалі, або видаються з розрахунком на те, що в процесі читання книгу триматиме невеликий фізично підготовлений загін домашньої челяді.

Дизайнерське рішення дозволяє сприймати цю книгу як другий том каталогу виставки (“Дух і Літера”, 2007 р.), присвяченої творчості Культур-Ліги, – зокрема, через те, що оформлював їх той самий художник, випускник майстерні Данила Лідера, живописець і графік Павло Фішель.

Проте слід зазначити, що цей “другий том” він оформлював вже не сам: книга ілюстрована завдяки його плідній співпраці з київським художником Олександром Ходченком.

Згадана вище перша книга Гілеля Казовського була присвячена історії художньої секції Культур-Ліги й однією з перших в пострадянський період торкалася проблеми єврейського художнього об’єднання, що діяло протягом 1910–1920-х рр. у Києві. Якщо вона детально описувала особливості культурно-політичного контексту, на тлі якого працювали молоді митці, то друге видання – щойно згаданий каталог виставки 2007 р. – докладно ілюструвало їхню творчість. Третя книга, присвячена графіці художників Культур-Ліги, по-перше, деталізує суто художній контекст, а по-друге, розкриває особливості книговидавничої справи мовою їдиш, котра завдяки зусиллям культур-лігівців за лічені роки досягла цілком поважних масштабів.

Власне, коли говоримо про графіку митців із художньої секції Культур-Ліги, йдеться майже про всіх художників об’єднання: більшість із них займалась, окрім театрального мистецтва й живопису, також і графікою, причому як книжковою, так і станковою, і майже всі вони ілюстрували книги, котрі Культур-Ліга видавала для дітей та дорослих, зокрема, щоби поширювати освіту мовою їдиш.

Кількість і якість графічних творів, що з’явилися у відносно короткий період існування художньої секції, справить враження на читача, тим паче що він саме завдяки цій книзі вперше ознайомиться з темою. Власне, напрочуд активна діяльність художнього об’єднання (котра дозволяє сподіватися також і на наступні сучасні видання – наприклад, присвячені театральним проектам художників для єврейських театрів) ілюструє, окрім іншого, неймовірну працездатність людей, понад усе закоханих у власну справу, – культурний феномен, який наразі через ментальні обставини пострадянського суспільства досить непопулярний.

Позаяк діяльність художнього об’єднання, якому присвячене наукове видання, тривала кілька років, з 1918 до 1925 рр., слід докладніше зупинитися на історіографії проблеми; а що вона налічує кількості позицій, то в даній рецензії я спробую обмежитися публікаціями пострадянського періоду в Україні.

Отже, бібліографія творчості художників Культур-Ліги в українських видавництвах налічує наразі досить багато окремих статей і кілька особних видань. Деякі статті присвячені творчості тих чи інших культурлігівців; інші розкривають художній контекст епохи з точки зору появи й розвитку світського єврейського мистецтва, зокрема в Києві початку ХХ ст. Майже всі ці публікації здійснено завдяки співпраці їхніх авторів з Інститутом юдаїки; офіційним приводом для появи статей (окрім легалізації в пострадянському суспільстві єврейської теми, традиційно замовчуваної раніше) були численні архівні матеріали, що стосувалися творчості об'єднання, а також багато робіт художників Культур-Ліги в державних і приватних колекціях України. Найбільша така колекція зберігається в Національному художньому музеї України (Київ); тому саме тут відбувається більшість виставок, дотичних до спадку художників.

Серед таких виставок – ретроспектива творчості Марка Епштейна, одного з найактивніших діячів художньої секції Культур-Ліги, чії твори відповідають знаковим різновидам діяльності київської секції. Власне, можна вважати, що публікації про його творчість, від найперших до останньої – тобто каталогу виставки 2010 р., – становлять водночас історію художників Культур-Ліги. Вперше творчість М. Епштейна в контексті київського художнього процесу початку століття розглянули мистецтвознавці Д. Горбачов і А. Павлів у статті “Єврейские художники в Киеве”¹, надрукованій в альманасі “Сгупець” 2002 р. За рік у збірці наукової конференції Інституту юдаїки, також у Києві, архівіст та історик Михайло Рибаків опублікував першу статтю, присвячену суспільно-просвітницькій організації Культур-Ліга². Згодом М. Рибаків видав власним накладом окрему книгу з цієї теми – “Правда історії: діяльність єврейської культурно-просвітницької організації ‘Культур-Ліга’ у Києві”; тут було відтворено всі згадки в періодиці 1910–1920-х рр. про діяльність культурно-політичного об'єднання, включно з художньою секцією. Ця книга, попри два перевидання, 1995 та 2001 рр., досить швидко перетворилася на бібліографічну рідкість через брак коштів автора (котрого, на жаль, нещодавно не стало³) та маленький наклад видання. Пізніше, вже 2003 р., у збірці наступної конференції Інституту юдаїки було надруковано статтю “Від кубізму до неокласики: графіка М. Епштейна”⁴,

що належала перу іншої дослідниці, на той час – наукової співробітниці Національного художнього музею України, мистецтвознавця Ольги Лагутенко; ця публікація першою в пострадянський період описувала найбільшу колекцію творів художника. Тоді ж було видано задану вище монографію Г. Казовського “Художники Культур-Ліги”⁵. За чотири роки, у 2007-му, за підтримки Інституту юдаїки, Національного художнього музею України й кількох інших організацій, а також завдяки науковим консультаціям мистецтвознавців, у київському Національному художньому музеї відбулася масштабна виставка “Культур-Ліга: художній авангард 1910–1920-х років”. За її матеріалами видали чималий каталог⁶, де твори всіх без винятку членів київської художньої секції Культур-Ліги було репродуковано в дуже високій якості та в супроводі детального мистецтвознавчого аналізу. Однією з найґрунтовніших у цьому каталозі була стаття Г. Казовського.

Протягом 2006–2007 рр. твори художників Культур-Ліги мистецтвознавець Ольга Лагутенко згадувала у двох своїх монографіях⁷ з історії української графіки першої третини ХХ ст. За кілька років творчість художників Культур-Ліги мистецтвознавець Олена Котляр розглянула в кандидатській дисертації⁸, темою котрої був образ штетла в українському мистецтві першої третини ХХ ст. Врешті, теоретична частина каталогу виставки “Марк Епштейн. Повернення майстра” містила тексти спеціалістів із його творчості, зокрема О. Лагутенко, С. Папети, Л. Амеліної; один із них також належав перу Г. Казовського.

Альбом “Книжкова графіка митців Культур-Ліги”, котрому присвячено нашу рецензію, структурований за традиціями наукових видань, чийх читачів не лякають численні примітки, довгі бібліографії й додатки. Шістдесят чотири примітки до статті автора “Книжкова графіка художників Культур-Ліги” (в перекладі українською О. Купріян) винесено на марґінеси, а після статті починається альбомна частина книги, що містить графіку Н. Альтмана, М. Епштейна, Г. Інґера, Ель Лисицького, Ісахара-Бера Рибак, О. Тишлера, Й. Чайкова, М. Шагала, Н. Шифріна та Сари Шор. В якості додатків, що властиві суто науковим виданням, у книзі наведено докладний перелік ілюстрацій трьома мовами: українською, англійською й мовою ориґіналу, тобто їдиш. У цьому ж мовному

трикутнику надруковано власне каталог книжкової графіки, де вказано всі без винятку книги, видані з ілюстраціями художників Культур-Ліги за всю історію її існування. Короткі біографії художників, як і інші тексти, подано в українському й англійському варіантах.

Слід зазначити, що світлини, чорно-білі й кольорові ілюстрації репродуковано напрочуд якісно, що загалом нечасто відрізняє вітчизняні наукові видання. Якщо в читача виникнуть (як, скажімо, виникли в мене) певні питання й уточнення щодо українського перекладу основної статті, то я можу, як постійний читач публікацій Г. Казовського, запевнити, що всі недоліки набуті саме в Києві й не мають жодного стосунку до оригіналу.

Врешті, кілька слів про актуальність цієї книги. Зрозуміло, що найперше її адресовано історикам мистецтва й культурологам, зокрема тим із них, хто спеціалізується на культурі єврейської діаспори першої третини ХХ ст. Але насправді діапазон читачів мусить бути значно ширшим, причому в даному випадку – не тільки за рахунок тих, кому було б доречно подарувати саме художній альбом із науковим апаратом, присвячений одній із численних сторінок історії єврейського мистецтва в Україні. Справа в тому, що ця книга описує випробувані на практиці способи становлення національної ідентичності, про котрі так модно, довго та іноді нудно говорять сучасні дослідники цієї проблеми – від університетських викладачів до професійних політиків включно.

В історії культури, крім особливо вигадливих трагедій, давно вже не залишилося подій, про які можна було би сказати з певністю: “Це нині відбулося вперше саме в цій країні”. Способи становлення національної ідентичності для будь-якого народу типологічно точно відтворюють один одного повсюдно й завжди: неважливо, чи на території з автохтонним населенням, чи, як у даному випадку, в одній із країн діаспори. І перше правило цього складного процесу спільне для всіх: витворення національної ідентичності зазвичай починається та триває завдяки відродженню національної мови, що поширюється в естетично довершених формах, найперше в книгах, котрі нерозривно пов’язані, особливо до появи електронних медіа, з питанням освіти “широких мас”. Становлення національної ідентичності безпосередньо залежить від освіти, а отже, від книговидавання, зокрема, від обсягів накладів, зовнішнього вигляду

книг, а також – і це суттєво, – від їхніх шляхів до читача, заради котрого ці книги створено.

Додам: ні для кого не є таємницею спостереження, що історія має звичку рухатися по спіралі. Альбом “Книжкова графіка митців Культур-Ліги” виданий завдяки підтримці Євроазійського єврейського конгресу та Фонду Ротшильда (Європа); неважко припустити, що без цього втручання рукопис книги ще дуже довго зберігався б разом з іншими мистецькими виданнями в редакційному портфелі видавництва. І це цілком природна ситуація для єврейської книги, принаймні в Україні, – адже більшість видань, оформлених художниками Культур-Ліги, також було видано за підтримки “Джойнту”, і такий стан справ зберігався до того моменту, поки радянська влада не заборонила Культур-Лізі користуватися фінансовою допомогою іноземних інституцій.

Таким чином, історія одного художнього об’єднання, створеного дуже молодими студентами-ентузіастами на початку ХХ ст., здобула в цьому виданні цілком логічне завершення, чи то пак повернення до початку. Книгу про їхні книги видано в тому самому місті, й читачеві є чому радіти: за кілька дуже складних десятиліть, що відділяють початок історії від розв’язки, історикам, колекціонерам, архівістам і бібліотекарям – іноді цілком дивовижним чином – вдалося зберегти все те, заради чого митці Культур-Ліги, траплялося, ризикували життям, уникаючи вогнепальних обстрілів київських вулиць на шляху до майстерень, виставок і лекторіїв. Ці сторінки культурно-політичного контексту, в якому доводилося працювати київським митцям 1910–1920-х рр., описує проза, наприклад, М. Булгакова, але їх не відтворює ні живопис, ні графіка художників Культур-Ліги: їм було чим цікавитись, окрім кольору чергової армії, що претендувала на місцеву владу.

І це також уже не вперше підтверджує одне універсальне правило: зосередженість на мистецтві дозволяє художникам уникати куди страшніших обставин і значно більше від політичної ситуації в країні цікавитися, наприклад, проблемою органічного поєднання колориту, лінії та загальної форми композиції з правильно підібраним шрифтом.

Богдана Пінчевська

-
- ¹ Горбачев Д. Еврейские художники в Киеве // Єгупець. 2000. № 6. С. 310–311.
- ² Рыбаков М. О деятельности культурно-просветительной организации “Культурная Лига” (1918–1925) / Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ столітті. Матеріали ІХ міжнародної наукової конференції Інституту юдаїки та Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Київ, 28–30 серпня 2001 р.). Київ, 2002. С. 165–169.
- ³ Докладну статтю-некролог М. Кальницького, присвячену діяльності першого київського дослідника історії Культур-Ліги, опубліковано в № 19 альманаху “Єгупець”, а також на веб-сторінці Інституту юдаїки. Режим доступу: http://www.judaica.kiev.ua/Eg_19/Eguzepz17–20%20Shm.htm
- ⁴ Лагутенко О. Від кубізму до неокласики: графіка М. Епштейна / Єврейська історія та культура кінця ХІХ – початку ХХ ст. Міжнародна наукова конференція з юдаїки 28–30 серпня 2002 р.: тези доповідей. Київ, 2003. С. 225–232.
- ⁵ Казовский Г. Художники Культур-Лиги. Москва–Иерусалим, 2003. 127 с.
- ⁶ Культур-Ліга: художній авангард 1910–1920-х років: альбом-каталог / Упор. Г. Казовський та ін. Київ, 2007. 216 с.
- ⁷ Лагутенко О. А. Graphien Графіки. Нариси з історії української графіки ХХ століття. Київ, 2007. 168 с.; Лагутенко О. А. Українська графіка першої третини ХХ століття. Київ, 2006. 240 с.
- ⁸ Котляр О. Р. Образи штетлу в українському мистецтві першої третини ХХ ст. у контексті європейських художніх пошуків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.05 “Образотворче мистецтво”. Харків, 2011. 20 с.